

УДК 811.11 (0.45)

Алла СІТКО

КАТЕГОРІЯ ПИТАЛЬНОСТІ В ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ АСПЕКТІ

У статті розглядаються інтерогативні конструкції в рамках антропоцентричного підходу. Дослідження присвячене вивченню семантико-прагматичних явищ, пов'язаних з інтерогативністю в англійській мові.

Ключові слова: інтерогативні конструкції, антропоцентричний підхід, синтаксис

Лінгвістичне осмислення категорії питальності, яка має також логіко-філософський та психологічний аспекти, передбачає вивчення всього реманенту мовних засобів, що слугують для вираження інтерогативності. Нині назріла необхідність дослідження питальності в руслі комунікативно-прагматичного та перекладознавчого підходів.

Стаття присвячена розгляду питальних речень у рамках антропоцентричного підходу. Актуальність теми полягає в тому, що вона торкається проблеми функціонально-семантичної категорії питальної модальності, яка не знайшла достатнього висвітлення в англійському мовознавстві. Природа запитання трактується по-різному, та й у визначеннях питальних речень враховано лише окремі, не завжди присутні їх властивості. Об'єктом дослідження є категорія питальності, яка розглядається з позицій логіко-філософського аспекту

Об'єктом прагмалінгвістики, як відомо, є одиниці мови (від фонем до речення). Прагмалінгвістичні властивості речення вивчає прагматичний синтаксис, який реалізує функціонально-орієнтований підхід до вивчення речень, при якому лінгвіста перш за все цікавлять комунікативно-функціональне призначення та використання речень у мовленнєвих актах спілкування.

Мета дослідження – проаналізувати логіко-філософське підґрунтя категорії питальності.

Потреба в подальшому вивченні інтерогативних висловлювань пояснюється їх винятковою роллю для реалізації основної комунікативної функції мови.

Для лінгвістів довгий час був характерний такий підхід до проблеми «людина і мова», який О.Г. Почепцов називає лінгвоцентризмом [11, с. 1].

Слід зазначити, що комунікативний поворот у західноєвропейській, насамперед у західнонімецькій, філософській думці стався у 60–90-х

роках минулого століття. Комунікація – універсальне надбання людства і універсальна реальність суспільного існування. Одне з головних завдань філософії – дослідження універсальної прагматики, виявлення загальних норм, що є основою комунікативної практики. Лінгвістика як наука про закони функціонування мови та її окремих елементів, на думку німецького філософа М. Гайдеггера, розглядає поняття людського буття саме через вивчення законів функціонування мови «в найширшому її обсязі... і в її відношенні до діяльності мислення та чуттєвого сприйняття» [8, с. 75].

Підвалини комунікативної лінгвістики заклав Мартін Гайдеггер, який одним з перших у філософії поставив проблеми буття у співвідношенні з проблемою мови. Для нього мислення та мова стосуються самого буття [8, с. 192].

Л. Вітгенштейн, розглядаючи сутність мови, узяв за референтну (або денотативну) систему для мови не світ співбуттів, а поведінку людей, він писав, що «спільна поведінка людей – ось та референтна система, за допомогою якої ми інтерпретуємо незнайому мову» [6, с. 164]. Мовленнєві акти, на його думку, здійснюються в реальному світі, передбачають реальні дії з реальними предметами, а необхідними умовами комунікації є два взаємопов'язані процеси: розуміння мови та її вживання.

Особливістю концепції М. Бахтіна є розкриття комунікативної функції мови та аналіз «мовленнєвих актів» через поняття «іншого» [2, с. 297]. Показово, що К. Ясперс, підтримуючи позицію М. Бахтіна, стверджує, що комунікацію можна зрозуміти (з усіма її спостережуваними особливостями, мотивами та впливами), лише звернувшись до стосунків людей у межах певної спільноти [15, с. 70].

Мова у вигляді осмислених слів і речень не лише формується під впливом чуттєвих сприйнятів, а й сама активно впливає на емоції та почуття людини. Це дає змогу говорити про дві функції мови: функцію вираження емоцій та почуттів і функцію комунікації. Вони пов'язані між собою, оскільки у вираженні емоцій може одночасно міститися певна інформація.

Питальні речення в англійській мові привертали до себе увагу багатьох учених та були предметом опису не лише в теоретичних граматиках, але й у цілій низці спеціальних досліджень, проведених протягом останніх десятиріч. Надзвичайна зацікавленість

інтеррогативними конструкціями пояснюється їх важливістю як для загальної проблематики англійського синтаксису й загальної теорії речення, так і для теорії й практики перекладу. Попри наявність досить великої кількості робіт, далеко не всі проблеми, пов'язані з питальним реченням, були розв'язані.

Формулювання запитання часто є більш складним процесом, ніж відповідь на нього, оскільки в запитанні формулюється нерозв'язана проблема, яка відкриває горизонт для подальшого пізнання й нового знання. Х.-Г. Гадамер писав: «Хто хоче мислити, повинен запитувати... Зрозуміти запитання – значить поставити його. Зрозуміти думку – значить зрозуміти її як відповідь на певне питання» [7, с. 441].

Вивчення питального речення, його семантичних властивостей, особливостей функціонування, має давню традицію, яка своїми початками сягає минулих століть. Ще відомий представник софістів Протагор, якого вважають одним з основоположників науки про мову, першим поділив мовлення на чотири типи – прохання, запитання, відповідь, наказ – і назвав їх мовленнєвими розгалуженнями. Відоме також велике мистецтво Сократа, який завдяки точно поставленим запитанням перемагав у суперечках. «Пізнай самого себе» – такою є вихідна теза сократівського вчення. Філософ був переконаний, що «цінність пізнання полягає у пізнавальних зусиллях, у здатності ставити все нові і нові питання» [4, с. 60].

Логічну основу питальності вважають єдиною для всіх мов. Так, Аристотель у трактаті «Про софістичні спростування» вказав на важливість та значущість питання під час проведення суперечок та дискусій [1, с. 539]. Усяке мовлення за Аристотелем, щось позначає, але не всяке стверджує. Питання чи мольба – це мовлення, але в них нічого не стверджується і не заперчується, тому ці категорії не виражають ні істини, ні хибі [1, с. 575]. Отже, логіки та граматисти з'ясували, що в реченнях розповідного типу міститься судження, а в інших – спонукальних чи питальних – вже немає ніяких суджень.

Ні в кого не виникає сумніву в тому, що розповідне речення містить судження. Труднощі виникають відразу ж, коли під цим кутом зору розглядати питальні структури. Наявність питальних і спонукальних речень завжди використовувалась як готове заперечення проти будь-якого зближення судження і речення, бо ці типи речень за своїм характером ніяк не могли бути підведені під форму судження. Так,

П. Попов зазначає, що «в якомусь сенсі питальне речення прилягає до судження – їх об'єднує те, що вони обидва, по-перше, виражають повідомлення і оформляються в реченні, по-друге, мають предметний характер, по-третє, співвідносні з реальною дійсністю, тільки судження стверджує або заперечує якесь явище чи факт дійсності, а питання лише запитує про них» [10, с. 19].

При цьому, Х.-Г. Гадамер зауважив, що істинне питання має одну важливу властивість – «радикальну негативність – знання незнання» [7, с. 428]. Натомість А. Вежбицька стверджує, що питальні висловлювання мають свою власну функцію, що відрізняється від директивної, а саме – задоволення потреби мовця в отриманні конкретної інформації [5, с. 261]. У російській мові перше наукове звернення до теми питального речення датується 1869 роком.

Треба наголосити, що проблематика питальності актуалізується наприкінці ХХ століття. Можна говорити про народження нової галузі логічної науки – *інтеррогативної*, чи *еротетичної* логіки. Показово, що І. Седова називає еротетичною семантико-синтаксичну основу, «яка дозволяє реченню бути призначеним для запиту інформації» [12, с. 14]. Будь-яке зрушення цієї основи, будь-яке її пригнічення призводить до порушення функціонування питального речення (ПР), що спричиняє прояв іншої іллокуції в ПР. Лінгвістичний напрям в інтеррогативній логіці пов'язують зі специфічним характером розуміння значення питання. Як зауважують Н. Белнап і Т. Стіл, під значенням питання треба розуміти сукупність відповідей, які допускаються цим запитанням [3, с. 113].

Семантичне трактування питань подано в працях Л. Оквіста та Я. Хінтікки [13]. Такий аспект аналізу дає змогу семантично «розкласти» поняття «питання» на 1) прохання повідомити інформацію; 2) той епістемічний (інформаційний) стан, якого бажає досягнути мовець. Дещо інше тлумачення категорії питання подано у «Філософському словнику»: «У кожному питанні є два елементи – те, що відомо (асерторична сторона), і те, що вимагає з'ясування (проблематичний бік). Асерторичний бік характеризує предмет питання, акцентує на тому, існування чого припускається питанням і ознаки чого поки що невідомі, а також окреслює клас можливих значень невідомого, недостатність чи неповноту певної вихідної інформації та гносеологічну потребу мовця у її розширенні» [14, с. 489].

Когнітивний (логіко-семантичний) й акціональний (інтерактивний) аспекти запитання переважно визначають і доповнюють один одного. Однак сутність запитання визначається не тільки наявністю зумовлених смислових кореляцій між запитанням і відповіддю, їх предметно-логічним виміром. У комунікативному акті «запитання має бути таким, щоб не була скованою свобода і самостійність відповіді, щоб особистий погляд адресанта був достатньо прихований за нейтральною формою питання» [9, с. 127]. Отже, *прагматична сутність запитання* передбачає свободу вибору (Дж. Серль) щодо співрозмовника (адресата) [16].

Відтак, неоднозначність тлумачення логічної природи запитання зумовила існування в логічних та філософських дослідженнях значної кількості суперечливих думок та тверджень. При цьому виявилися фундаментальні зв'язки прагматичних, мовних, соціокультурних та етнопсихологічних компонентів, що спричинило нове порушення питання про процесуальну, еволюційну природу вербальної комунікації. Вона розуміється як система, яка розвивається, функціонує в часі, просторі та суспільстві, з урахуванням взаємодії чинників мовного та позамовного ряду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. О софистических опровержениях / Аристотель // Сочинения : [в 4 томах]. – М. : Мысль, 1978. – Т. 2. – С. 533–594.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1976. – 424 с.
3. Белнап Н. Логика вопросов и ответов / Н. Белнап, Т. Стил. – М. : Прогресс, 1981. – 288 с.
4. Беренштейн П. А. О логической форме вопроса и грамматических средствах его выражения / П. А. Беренштейн, А. Н. Шрамм // Уч. записки Калининградского пед. ин-та. – Вып. 6. – Калининград, 1959. – С. 189–227.
5. Вежбицька А. Речевые акты / А. Вежбицька // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 16. – С. 255–276.
6. Вингенштейн Л. Философские работы / Л. Вингенштейн: часть 1. – М. : Гнозис, 1994. – 532 с.

7. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы филос. герменевтики / Х.-Г. Гадамер : пер. с нем. ; [общ. ред. и вступ. ст. д-ра филос. наук Б. Н. Бессонова]. – М. : Прогресс, 1988. – 699 с.
8. Гайдеггер М. Время и бытие / М. Гайдеггер. – М. : Республика, 1993. – 392 с.
9. Граматичні проблеми перекладу : конспект лекцій та дидакт. матеріал для студ. лінгвіст. спец. / уклад. Г. Г. Вахнік. – Черкаси : ЧПІ, 2001. – 84 с.
10. Попов П. С. Суждение и предложение / П. С. Попов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 5–35.
11. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения / О. Г. Почепцов. – К. : Вища школа, 1986. – 115 с.
12. Седова Т. В. Коммуникативные ситуации, выражаемые испанскими вопросительными предложениями : дис ... канд. филол. наук : 10.02.15 / Т. В. Седова. – М., 2002. – 156 с.
13. Хинтиikka Я. Виды модальности / Я. Хинтики // Семантика модальных и интенциональных логик. – М. : Прогресс, 1981. – С. 41–59.
14. Філософський словник / [за ред. В. І. Шинкарука]. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
15. Jaspers K. Philosophie / K. Jaspers. – Berlin ; Gottingen ; Heidelberg : Springer, 1956. – Bd. 2. – S. 50–71.
16. Searle J.R. Speech Acts / J.R. Searle: Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge : Cambridge University Press, 1970. – 306 p.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2012

А. СИТКО

КАТЕГОРИЯ ВОПРОСИТЕЛЬНОСТИ С ПОЗИЦИЙ ЛОГИКО-ФИЛОСОФСКОГО АСПЕКТА

У статтє розглядаються інтеррогативні конструкції в рамках антропоцентричного підходу. Исследование посвящено изучению семантико-прагматических явлений, связанных с интеррогативностью в английском языке.

Ключові слова: інтеррогативні конструкції, антропоцентричний підхід, синтаксис

А. СИТКО

INTERROGATIVE CONSTRUCTIONS WITHIN THE LOGICS AND PHILOSOPHY ASPECT

The article deals with interrogative utterances within the anthropocentric approach. The investigation is dedicated to the study of the semantic and pragmatic phenomena in English, which convey interrogative meaning.

Key words: interrogative constructions, anthropocentric approach, syntax.